

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертаційну роботу
Грабека Ярослава Августовича на тему: «Формування та розвиток
ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах
євроінтеграції», подану на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 051 Економіка галузі знань
05 Соціальні та поведінкові науки**

1. Актуальність обраної теми дослідження

Перед національною економікою в цілому та її аграрним сектором зокрема стоїть багато викликів. Найбільш критичним є російсько-українська війна. Вона зумовила загострення багатьох проблем, які до цього мали прихований характер. Однією із них є переважно сировинна спрямованість вітчизняного товарного експорту, який постав перед проблемою логістичного перенавантаження – залізнична та портова інфраструктура зазнають постійних ворожих атак, що суттєво ускладнює їх спроможність забезпечувати безперебійне відвантаження української продукції на експорт. Загострилася також проблема дефіциту платіжного балансу однією із головних причин якої є все та ж сировинна спрямованість товарного експорту. Існуючі проблеми вимагають негайної реакції з боку національного уряду та бізнес-середовища.

Одним із найбільш перспективних заходів, спрямованих на вирішення актуальних економічних проблем, є формування та розвиток галузевих, або, як їх іще називають, внутрішніх ланцюгів вартості. Насамперед в аграрному секторі економіки. Адже в структурі експорту агропродовольчої продукції частка сировини стабільно займає понад 50%. Наприклад, в 2024р. фактичне значення даного показника досягло 54%. Торгуючи на зовнішньому ринку сільськогосподарською сировиною, продукцією із найнижчою часткою доданої вартості, Україна втрачає в ціні та експортній виручці порівняно із потенційним продажем промислових товарів, виготовленими із цієї сировини. Однак, це далеко не всі збитки. Надмірний експорт сільськогосподарської сировини обертається її дефіцитом на внутрішньому ринку, що зумовлює стагнацію вітчизняної переробної промисловості, недоотримання державним бюджетом податкових надходжень, дефіцитом тваринницької групи продовольчих товарів, які доводиться імпортувати. Отже, дисертаційне дослідження Грабека Я.А., яке спрямоване на пошук способів вирішення озвученої проблеми, виконано на дійсно актуальну тему.

2. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційна робота виконана згідно з тематикою науково-дослідної роботи Уманського національного університету «Концептуальні засади та механі-

зми сталого розвитку України» (№0121U112522) і «Соціально-економічні пріоритети розвитку національної продовольчої системи в умовах глобалізації» (0111U010418). Зв'язок теми наукового дослідження Грабека Я.А. та тематики науково-дослідних робіт університету полягає в тому, що у своїй роботі здобувач обґрунтував комплексний і системний підхід до вибору інструментів впливу, спрямованих на формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції. Він логічно довів необхідність комбінування паралельної та послідовної черговості їх використання, обґрунтував урядову та підприємницьку мотивацію розвитку внутрішнього ринку й підвищення добробуту громадян.

3. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і новизна

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані автором у дисертації мають достатній рівень обґрунтованості. Про це свідчить наступне: 1) для теоретичного обґрунтування тематичної проблематики, виявлення її малодосліджених частин, побудову логічного зв'язку із аналітичним та проектним розділами роботи, автор використав 270 літературних джерел, в тому числі 44 іноземного походження мовою оригіналу. Це праці авторитетних вітчизняних та закордонних вчених, звітні та методичні документи міжнародних організацій, вітчизняні нормативно-правові акти тощо; 2) в якості методичної основи дисертаційної роботи використано системний підхід до дослідження усіх аспектів функціонування та розвитку аграрного сектору економіки України в сучасних умовах. У процесі написання роботи автор використав 16 методів дослідження, в тому числі 7 кількісних методів (рядів динаміки, середніх величин, порівняння, графічний, кореляційно-регресійний, економетричне моделювання, нормативний).

Метою дисертаційної роботи є теоретико-методичне обґрунтування засад і розробка практичних рекомендацій щодо формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції. Зміст та кількість завдань, сформульованих на початку роботи, відповідають меті дослідження. Ознайомлення із дисертаційним матеріалом дає змогу зробити висновок, що поставлена мета досягнута. Розв'язання завдань відбувається в логічній послідовності, що забезпечує конструктивну цілісність роботи та дозволяє отримати наукові результати, в тому числі нові.

У першому розділі дисертації автор досліджує теоретико-методичні та прикладні аспекти формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. Для цього він вивчає існуючі та пропонує свій варіант визначення катего-

рії «ланцюг вартості», систематизує та класифікує проблеми формування доданої вартості в аграрному секторі економіки, розкриває суть методичних аспектів формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки.

В другому розділі роботи автор проводить аналітичну оцінку умов та факторів формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України. Для цього він визначає обсяги та ідентифікує канали збуту сільськогосподарської продукції, визначає обсяги виробництва та українсько-європейської торгівлі промисловою продукцією, досліджує роль внутрішніх та зовнішніх каналів постачання сировини в переробній промисловості, вивчає міжнародний досвід виробництва та розподілу сільськогосподарської сировини.

У третьому розділі роботи автор обґрунтовує концептуальні засади формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції. Для цього він вдається до моделювання кількісних параметрів впливу ключових факторів ланцюга вартості в аграрному секторі економіки, розробляє стратегію формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки та конструює організаційно-економічний механізм формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки.

Висновки логічно випливають із завдань, сформульованих на початку роботи, повною мірою відображають головні результати наукового дослідження та мають достатнє обґрунтування, характеризуються науковою новизною.

Наукова новизна дослідження Грабека Я.А. полягає у розробці та обґрунтуванні теоретичних, методичних і практичних заходів в рамках державної аграрної політики та приватної підприємницької ініціативи, спрямованих на формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції. Найбільш суттєвими результатами дисертаційного дослідження, які визначають його наукову новизну, є такі:

- виділення гносеологічного, нормативного та організаційного аспектів в рамках теоретико-методичного підходу до формування ланцюга вартості в аграрному секторі економіки в умовах євроінтеграції, що є новим підходом у теорії і методиці аграрної економіки, який забезпечує краще розуміння причинно-наслідкових зв'язків, тенденцій та закономірностей. А отже, може використовуватися в якості теоретико-методичного каркасу розробки пошукових та управлінських прогнозів розвитку аграрного сектору економіки;

- розроблений автором організаційно-економічний механізм формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції. Важливою відмінністю авторського бачення цього механізму, яка вигідно вирізняє його з поміж інших, є фокусування уваги на спонукальному мотиві політичної та комерційної мотивації підвищувати рівень життя домогоспо-

дарств, як єдиному способі збільшити ємність внутрішнього ринку. Це дуже важливе уточнення, яке справедливо наголошує на тому, що самого по собі стимулювання внутрішньої пропозиції, як матеріальної основи формування й розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки, недостатньо. Необхідною умовою є також забезпечення достатнього рівня економічної доступності продовольчих товарів для українських домогосподарств;

- уточнення поняття «ланцюг вартості в аграрному секторі економіки України», в якому на відміну від існуючих наголошується на тому, що ключовими ланками такого ланцюга є товаровиробники другої і третьої сфери агропромислового комплексу, які послідовно, тобто в рамках поетапного руху технологічно-спорідненої продукції по стадіях виробництва, здійснюють випуск сільськогосподарської сировини, потім її промислово переробку, і замикають ланцюг поставанням напівфабрикатів та готових продуктів кінцевим споживачам. Самий такий підхід реанімує концепцію міжгалузевого комплексу, як безальтернативну умову розвитку галузевого ланцюга вартості;

- автором уточнено кількісні параметри впливу проміжного споживання сільським, лісовим та рибним господарством України продукції вітчизняного походження на випуск валової доданої вартості, ключових виробничих факторів на виробництво валової доданої вартості в сільському, лісовому та рибному господарстві України, проміжного споживання продукції сільського, лісового та рибного господарства на виробництво валової доданої вартості харчовою промисловістю України. Усі ці результати, отримані за допомогою кількісних методів дослідження, є науково-обґрунтованою основою для розробки цілеспрямованої аграрної політики;

- автором переконливо доведено відсутність впливу поглиблення інтеграції Україна та ЄС в частині ПВЗВТ, на продукування валової доданої вартості в аграрному секторі економіки. Це формує основу цілепокладання в стратегії державної аграрної політики одним із найважливіших векторів якої проголошено перехід від сировинної моделі експорту до моделі експорту продукції з високою часткою доданої вартості;

- автору вдалося розробити достатньо збалансовану стратегію формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, в якій він обґрунтував та запропонував перелік засобів досягнення тактичних цілей переважна частина яких спрямована на відновлення та інтенсивний розвиток усіх тваринницьких галузей. В першу чергу молочного і м'ясного скотарства, як галузей, що випускають високомаржинальну вторинну сировину. Це забезпечує теоретико-методичне обґрунтування державної аграрної політики, спрямованої не лише на підтримку сільського господарства, але й на розвиток харчової промисловості.

4. Практичне значення отриманих результатів

Автор обґрунтував теоретико-методичні та практичні рекомендації, які можуть бути використані в процесі розробки програмних документів різного управлінського рівня, спрямовані на забезпечення поетапного підвищення виробництва усіма ланками ланцюга вартості в аграрному секторі економіки, насичення внутрішнього ринку якісною продовольчою продукцією, гармонійний перехід від моделі експорту сільськогосподарської сировини до моделі експорту промислової продовольчої продукції різного ступеня переробки. Про це свідчить довідка № 1915/01-01-09 від 31.07.2025р., видана відділом агропромислового розвитку, екології та взаємодії з органами місцевого самоврядування Уманської районної державної та військової адміністрації про те, що: методика розрахунку коефіцієнта експортної спеціалізації; хронологічна послідовності використання засобів формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції, які мають забезпечити поетапний перехід чотирьох станів виробництва, рекомендовані для забезпечення на районному рівні науково-обґрунтованого планування та проведення державної аграрної політики.

Важливим теоретико-методичними результатом наукових творчих пошуків здобувача є також те, що окремі положення його дисертації використовуються у навчальному процесі Уманського національного університету при викладанні дисциплін «Аграрна економіка», «Державне регулювання економіки», «Стратегія сталого розвитку». Про це свідчить довідка № 1168/01-10 від 22.07.2025р.

5. Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації

Дисертація Грабека Я.А. є самостійно виконаною науковою працею. У ній чітко простежується оригінальний авторський підхід до вирішення актуального завдання - теоретико-методичне обґрунтування засад і розробка практичних рекомендацій щодо формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції. Тому можна вважати, що у представленому дослідженні відображено власні розробки автора. Теоретичні та методичні положення дисертаційного дослідження, напрацювання прикладного характеру, висновки та пропозиції, що виносяться на захист, одержані автором самостійно.

Наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження достатньо повно відображено в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Це 7 статей у наукових фахових виданнях, 10 тез у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій. Загальний обсяг публікацій становить – 6,84 умов. друк. арк., з яких особисто автору належить 6,42 умов. друк. арк.

6. Структура, стиль та мова дисертаційної роботи

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 309 сторінок, з них основний текст викладений на 214 сторінках. Робота містить 49 таблиць, 56 рисунків, 26 додатків на 49 сторінках. Список використаних джерел складається із 270 найменувань, розміщених на 30 сторінках.

Обсяг, структура, науковий стиль роботи, повнота викладення результатів дослідження та оформленням дисертації відповідають вимогам Наказу МОН України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12.01.2017 р. № 40 (зі змінами).

7. Дотримання академічної доброчесності

Дисертація Грабека Ярослава Августовича виконана із дотриманням принципів академічної доброчесності. Використані в роботі літературні джерела мають належне оформлення, що відповідає чинним вимогам.

8. Відповідність дисертації спеціальності і вимогам, що висуваються до дисертацій, які подано на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертаційна робота Грабека Ярослава Августовича за сформульованою метою та завданнями, об'єктом і предметом, методами та змістом дослідження, висновками та науковою новизною, відповідає спеціальності 051 Економіка. Дисертація подана у вигляді спеціально підготовленої кваліфікаційної наукової праці на правах рукопису, виконана здобувачем особисто, містить нові науково-обґрунтовані теоретичні, методичні та прикладні результати, що мають істотне значення для галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, та відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (із змінами).

9. Основні зауваження та дискусійні питання

Поряд із загальною позитивною оцінкою дисертаційної роботи та визнанням її наукової цінності, вважаємо за доцільне висловити ряд зауважень та вказати на дискусійні моменти, що можуть стати предметом обговорення під час захисту:

1. В підрозділі 1.2 автор справедливо вказує на об'єктивну проблему дезінтеграційних процесів у вітчизняному АПК, які почалися в період трансформаційної кризи із розриву традиційних господарських зв'язків між сільським господарством та переробною промисловістю, і продовжилися після стабілізації української економіки в 2000р. внаслідок старту процесу зростання відкритості національної економіки та появи інституційного сектору «закордон». Що, окрім іншого, свідчить про порушення принципу системності при реалізації державної

аграрної політики – об'єктом стимулювання завжди розглядалося сільськогосподарське виробництво, тобто пропозиція сільськогосподарської сировини, натомість переробна промисловість, тобто попит на сільськогосподарську сировину, за рідкісним виключенням, завжди залишалася поза увагою державних регуляторних зусиль. Що і породило викривлення у вигляді надмірного експорту сільськогосподарської сировини та скорочення її переробки вітчизняної промисловістю. Зважаючи на це, дослідження значно виграло, якби автор запропонував комплекс заходів в рамках активної промислової політики, спрямованої, передусім, на стимулювання виробництва у вітчизняній харчовій промисловості.

2. В підрозділі 2.1 автор слушно вказує на переважання у структурі виробництва сільськогосподарської сировини низькомаржинальної продукції та недостатні обсяги виробництва високомаржинальної продукції. Крім традиційних видів високомаржинальної сільськогосподарської продукції – овочі і фрукти, виноград, жива вага сільськогосподарських тварин, сире молоко, про які найчастіше згадується в роботі, найвищу маржинальність забезпечує насінницька та селекційно-племінна продукція. Автору доцільно було б дослідити причини занепаду вітчизняної насінневої та селекційно-племінної справи, і запропонувати способи їх відродження. І не лише тому, що вони забезпечують виробництво продукції з високою часткою доданої вартості, а й тому що вітчизняне сільське господарство стало критично залежним від дуже дорогої імпортової насінневої та племінної продукції.

3. В підрозділі 2.3 автор описує міжнародний досвід виробництва та розподілу зерна, насіння (плодів) олійних культур в країнах, які є найбільшими виробниками та експортерами цієї продукції, що відповідає логіці дослідження. Такий досвід автор порівнює із чинною практикою формування відповідних балансів в Україні (табл. 2.40). Робиться обґрунтований висновок про надмірність українського експорту зернової продукції, борошна та шротів з насіння олійних культур (плодів). Однак, для повноти представленого аналітичного матеріалу, доцільно було б спробувати розрахувати плановий баланс зерна та насіння (плодів) олійних культур з обґрунтуванням перспективних потреб вітчизняного тваринництва у кормах. З одного боку це б дозволило вийти на цільові показники експорту зернової продукції, насіння (плодів) олійних культур. А з іншого – перевірити здатність вітчизняної галузі кормовиробництва освоїти додаткові обсяги сировини.

4. В підрозділі 3.1 автор слушно зауважує, що для того, щоб у повній мірі скористатися потенційними можливостями повної та всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, вітчизняному бізнесу, за рахунок залучення європейських партнерів, необхідно розбудувати нові логістичні ланцюги для входження в європейську роздрібну продовольчу торгівлю (с. 190). Це хороша пропозиція, і

автору слід було б запропонувати детальну схему, наприклад, відкриття торгового дому в одній із країн східного флангу ЄС. Однак, на практиці такий підхід стикається з багатьма труднощами. Зокрема він не відміняє необхідність відповідності продукції вимогам санітарного та фітосанітарного контролю, стандартам добробуту тварин, посиленням вимогам ЄС до пакувальних матеріалів, безперервності температурного режиму (холодовий ланцюг) і т.д. Тому продуктивною була б більша зосередженість автора на обґрунтуванні організаційних, управлінських та економічних заходів, спрямованих на впровадження європейських стандартів менеджменту безпеки і якості продовольчої продукції вздовж усього ланцюга вартості.

5. В таблиці SWOT-аналізу аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції в контексті завдання обґрунтування стратегії формування та розвитку в ньому ланцюга вартості (додаток Ц, с. 295), до переліку загроз (Т) автор відніс «низьку частку вітчизняної промислової продовольчої продукції на світовому ринку». На нашу думку, це швидше слабка сторона (W), яка в рамках стратегії «виклики» може бути посилена за рахунок використання наявних можливостей, які мають потенціал збільшення експорту продовольчих напівфабрикатів та готової продукції.

6. В схемі на рис. 3.9 (с. 205) до стейкхолдерів економічного інтересу збоку суспільства (права частина схеми) автору необхідно було б також додати державну адміністрацію, яка зазнає збитків внаслідок бажання сільськогосподарського товаровиробника вирощувати зерно кукурудзи на експорт, а не для виробництва сирого молока. Такими збитками є недоотримання податків у державний бюджет від оподаткування прибутку переробних підприємств, ПДФО найманих працівників чисельність яких могла б збільшитися, ЄСВ, погіршення умов торгівлі, збільшення витрат дефіцитних валютних ресурсів для придбання імпортової молочної продукції і т.д.

7. У схемі на рис. 3.10 (с. 210) до обох ланцюгів вартості (розірваного і замкнутого) необхідно додати ще одного зайнятого – працівника транспортної інфраструктури.

Разом з тим, висловлені зауваження та дискусійні моменти не впливають на позитивне враження від роботи і не знижують її теоретико-методичне та практичне значення. Дисертація Грабека Я.А. є оригінальним, самостійним дослідженням з актуальної проблематики формування та розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції.

10. Загальний висновок

Дисертаційна робота Грабека Ярослава Августовича на тему «Формування та розвиток ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції» є завершеною науковою працею, що має достатню наукову та

практичну цінність. Мета дослідження досягнута та відповідає змісту роботи, а одержані результати у сукупності вирішують важливе наукове завдання розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції. Дисертація за змістом відповідає спеціальності 051 Економіка і вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (із змінами), а її автор, – Грабек Ярослав Августович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 Економіка галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки.

Офіційний опонент
доктор економічних наук,
професор кафедри обліку
і оподаткування Білоцерківського
національного аграрного університету

Іван СВИНОУС